

نمادهای خدائی در فرهنگ اساتیری ژاپنی و ایرانی- یک مطالعه کوتاه تطبیقی نگارش جمسید جمشیدی

طبق روایات اساتیری در آئین شینتوی ژاپن سه قلم نماد(سمبول) یا ابزارنمادین از خدایان ملکوتی به امانت در اختیار قدرت های روی زمین که در مسند فرمانروائی قرار دارند گذاشته شده است، تا هم رشته ی پیوند و وفاداری آن ها به خدایان ساکن عرش باشد، و هم به نشانه ی موقعیت سیاسی و فرهنگی خدشه ناپذیر آن ها در روی زمین توجیه گردد. این ابزارنمادین **جین گی** (神器=jingi) در معابد بزرگ و منحصر به این فرمانروایان یا امپراتورها نگاهداری میشود و در صورت لزوم به عنوان میراث حکومتی به امپراتور بعدی منتقل میشود که این سنت باید همچنان به گونه ای تسلسلی حفظ و ادامه یابد.

ما در این جستار کوتاه ماجرای پیدایش این سه ابزارنمادین را شرح میدهیم و با نمونه های مشابه آن در فرهنگ دینی ایران مقایسه میکنیم.

این سه ابزار در فرهنگ اساتیری ژاپن عبارت بودند از **آئینه، مُهره و شمشیر**. همان گونه که در دنباله خواهد آمد مقصود از آئینه، آئینه شیشه ای شفافی که تنها بازتاب دهنده تصویر باشد نیست بلکه آن ها سینی های مفرقی با نقوش برجسته ای هستند که منبع الهام معنایی تجریدی میباشند.

ماجرای پیدایش آئینه و مُهره و معنای فرهنگی آن ها¹:

ایزاناکی(Izanaki)، مرد خدائی که با همسرش زرخدای **ایزانامی**(Izanami) با ماموریت از طرف خدایان بزرگ ملکوت مجمع الجزایر ژاپن را خلق کردند، برای سامان دادن به اوضاع روی زمین به خلق خدایانی کمر می بندند تا با راهنمایی و یاری رساندن به قدرت های واقعی امرسامان بخشی زندگانی روی زمین را ممکن نمایند. مردخدای **ایزاناکی** پس از مرگ نا بهنگام همسر خود به تنهایی امر خلق این خدایان را بعهده میگیرد. **ایزاناکی** با شستشوی چشم چپ خود زرخدای **آماتراس**(Amaterasu-omi-kami=天照大御神) را، با شستشوی چشم راست خود مردخدای **تسوکویومی** (tsukuyomi) و با شستشوی بینی خود مرد خدای **سوسانوو**(susano-o) را متولد میکند. **ایزاناکی** وظیفه این سه برادر و خواهر را هم مشخص میکند. **آماتراس**(زرخدای خورشید) را مامور و مصدر آسمان(ملکوت) میکند، به مردخدای **تسوکویومی**(خدای ماه) صدارت جهان شب و بالاخره به مردخدای **سوسانوو** ماموریت نظارت بر دریا و دشت ها و طوفان را واگذار میکند.

دربین این سه برادر و خواهر **سوسانوو** برادر کوچکتر بسیار شیطان از آب در می آید، به گونه ای که هم با پدر خود به مخالفت برمیخیزد و هم با برادر(مردخدای ماه) و خواهر(زرخدای

¹ خوانندگان مشتاق میتوانند تفصیل پیدایش خدایان و آفرینش سرزمین ژاپن و نقش خدایان در امور این جهانی را در مقاله مفصل از همین نگارنده تحت عنوان " تحول باورهای استوره ای و دینی در فرهنگ ژاپن (نقش تمدن و فرهنگ ایران باستان در این تحولات)" در لینک زیر مطالعه کنند:

خورشید) خود به دشمنی. **سوسانوو** علی رغم تنبیه های پدر دست از شیطننت بر نمی دارد و گاه و بیگاه به تخریب در آسمان مشغول میشود². **سوسانوو** با طوفان سهمگینی که ایجاد میکند طاقت زرخدا **آماتراس** (خدای خورشید) را فرسایش میدهد و در این برهه است که **آماتراس** خود را در غار سنگی مخفی میکند تا از دست **سوسانوو** در امان باشد. نهان شدن زرخدا خورشید همانا و سراسر دنیا را ظلمت فراگرفتن همانا. این داستان پنهان شدن و ترفند بیرون آوردن **آماتراس** از غار سنگی یکی از مشهورترین تکه های استوره های ژاپن است. خدایان بی شمار که تعداد آن ها را به کنایه هشت میلیون روایت کرده اند در بیرون از غار با شکایت از تاریکی که بستر مناسبی برای رشد ارواح خبیثه است سعی میکنند به هر ترفندی که شده **آماتراس** را از غار بیرون بیاورند. خدایان آسمان با اجتماع در بیرون غار با تزینات بسیار شروع به رقصیدن و پایکوبی میکنند و ضمن "آیینه" (کاگامی 鏡) ای را هم تزئین میدهند. **آماتراس** در درون غار از شنیدن سرو صدای شادمانی بیرون غار حیرت زده و کنجکاو میشود. **آماتراس** از شکاف مختصر غار سرکی میکشد تا خبری از مجلس پایکوبی بدست بیاورد، چشمش به "آیینه" میخورد که درخشش و روشنایی خیره کننده ای دارد.

فرتور 1 رویداد پنهان شدن زرخدا **آماتراس** در غار و بیرون آوردن او از غار که مترادف با تولد دوباره خورشید عالم تاب میباشد - **آماتراس** در وسط جمعیت ایستاده دیده میشود. این روایت ما را به یاد استوره میترا می اندازد که با تولد خود از درون سنگ غاری به عالم هستی روشنایی بخشید.

در همین اثناء است که او را از غار بیرون میکشند و بدین وسیله روشنایی و آفتاب را به پهنه جهان باز میگرداند. از آن ببعد خدایان از بازگشت دو باره **آماتراس** به داخل غار ممانعت

² رابطه دشمنانه زرخدا **آماتراس** و **سوسانوو** به رابطه اهورامزدا و اهریمن در آئین زردشتی ایران مترادف دانسته شده است و حدس قوی بر این است که نفوذ باور ایرانی در این رخداد استوره ای چشمگیر باشد. تسوکویومی خدای ماه نیز با آناییتا مترادف دانسته شده است.

میکنند³(فرتور 1). آن چه که **آماتراس** در "آینه" دیده بود در حقیقت چهره درخشان و زیبایی خود بود. از این پس است که در آئین **شینتو** "کاگامی" یا آینه بر گرفته از این رویداد مهم مقدس و نماد روشنائی **آماتراس** (که این همانی با خورشید یافته بود) قلمداد شده و به عنوان یکی از سه نشانه خدائی تحویل امپراتور داده شد تا در معبد خود نگاهداری کند.

به عبارتی **کاگامی**(فرتور 2) **خود زخدای(خورشید) و معنای "خرد"**(知=chi) را از آن دریافت **میکنند**. واژه (知) در زبان ژاپنی شامل معانی از جمله دانش(知識=chishiki)، خرد و بصیرت(知性)، فهم و شعور(知能=chinou) و آنچه که به روشنگری ذهنی و روحانیت مربوط است میشود، و آن ویژگی خورشیدگونگی است. مالک کاگامی به معنای دارنده تمام این ظرفیت های ذهن روشنگرست که از طرف زخدای **آماتراس**، نماد خورشید قادر به او ارزانی گردیده است.

مالکیت هر چه بیشتر کاگامی نشانه قدرت و صلابت بشمار می آمده است. اولین امپراتور زن ژاپن که در ضمن پر اسرارترین امپراتور نیز نامیده میشود، **هی می کو** که سلطان کشور یاما تاییکو⁴ در اواخر قرن سوم و اوایل قرن سوم میلادی بوده است در قبر او مقدار زیادی از این کاگامی ها یافت شده است. کاگامی ژاپن که از جنس مس یا مفرغ بوده است برخلاف کاگامی چین که بخاطر جنس آن سیقل پذیر بوده است و به مانند شیشه قابل انعکاس، به جای انعکاس چهره به عنوان بازتاب دهنده نور خورشید مورد استفاده قرار می گرفته است. حکایت است که **هی می کو** با جذب حرارت خورشید در این کاگامی ها یک برداشت معجزه آمیزی از آن ها داشته است. او را پیرو آئینی شبیه آئین های شامانیزم میدانند.

کاگامی امپراتور وقت در معبد بزرگ ایسه جین گو(Iseingu) در شرق ژاپن نگاهداری میشود.

شکل و نقوش روی این کاگامی ها در دوران های تاریخی مختلف متفاوت بوده است. از روی ویژگی های کمی و کیفی کاگامی ها قدمت و یا تعلق آن ها به دوران خاصی از تاریخ تعیین میشود. بر روی این کاگامی ها میتوان نقوش جانوران یا مرغ مقدس، گل و بوته و درخت را ملاحظه کرد.

³ ناتوان شدن خورشید مصادف با انقلاب زمستانی است که در آن خورشید در پائین ترین زاویه جنوب شرقی طلوع میکند. در شب زمستان یا شب یلدا(30 آذر برابر با 20 دسامبر) که طولانی ترین شب در سال است مردم در انتظار طلوع روز روشن یا جان تازه کردن خورشید که مترادف با روز تولد میترا (اول دی یا 21 دسامبر) میدانند می نشینند. در ژاپن هم از کهن ایام در عصر امپراتوری های باستان این شب و روز را طی مراسمی جشن می گرفتند و میگیرند. در ژاپن یلدا را توجی(冬至=toji) می نامند که به معنای فرآ رسیدن زمستان است

وجود کشور یاماتایکو کو را برخی در جزیره کیوشو و برخی در کین کی — 邪馬台国=Yamataikoku⁴ دانسته اند. روایت است که این امپراتور از خطه غرب یا کشورهای آسیای میانه امپراتوری ایران باستان به ژاپن مهاجرت کرده است(تستومو کوچی). و حکایت میکنند که مرگ این امپراتور نیز بسیار اسرار آمیز بوده است. با هاشی(چوب های غذاخوری ژاپنی) آنقدر به آلت خود میزند که سبب مرگش میگردد.

فرتور 2 نمونه های آئینه "کاگامی"

در زندگانی البته بعید نیست که این آئینه ها فارغ از معنای باطنی آن از کاربرد واقعی روزمره مردم برخوردار بوده باشد⁵.

در جریان بیرون آوردن آماتراس از غار هدیه دیگری که به این زن خدا اهدا میشود "مهره" (نگین هم گفته میشود) است. مهره (勾玉 = magatama) (فرتور 3) توسط خدای تامانو اویانو می کوتو (玉祖命 = tamano-oya-no-mikoto) که مهارت ساخت این مهره ها را به او نسبت میدهند به آماتراس هدیه میشود. این مهره ها از بلور، سنگ های نایاب و یا عاج ساخته شده است شکل هلالی دارند و برخی آن ها را به هلال ماه، نقش کیهان و یا شکل جنین درون شکم مادر تشبیه میکنند. مهره ها را برای تزئین به عنوان گوشواره یا گردن بند و غیره استفاده میکردند.

از مهره معنای آنچه که "التفات" (仁 = jin) است دریافت میشود.

"仁" واژه ایست که ریشه در آموزه های کنفوسیوسی چینی دارد. معنای شفقت (仁愛 jin-ai) همدردی و همراهی در حوزه های گوناگون زندگانی دارد.

⁵ برخی از پژوهشگران از جمله تویوکازو واتانابه در کتاب "فراماسیون های عصر باستان در ژاپن" بر این باورست که در عصر جومون هزارهای پنجم و ششم پیش از میلاد که زندگی مردم وابسته به فرآورده های دریائی بوده است دریانوردی امن در سایه آئینه های سنگی که روی کوه ها میساختند امکان پذیر میشده است. قابل تصور است در عصری این آئینه های مفرغی نیز برای انتقال شعاع خورشید از فاصله های دور جهت اطلاع رسانی مور استفاده داشته است

فرتور 3 مهره "ماگاتاما" بشکل هلال ماه و گردنبندی که از مهره ها آراسته شده است.

ماجرای پیدایش شمشیر و معنای آن در فرهنگ ژاپن:

سوسانوو (اهریمن) برادر کوچک شیطان صفت **آماتراس**، پس از طرد از آسمان توسط پدر خود و سقوط بر روی زمین خود عهده دار دنیای مرگان میشود ولی پدر فرزندان میگردد که به خدایان روی زمین منسوب میشوند. پس از ماجراهای بسیار **سوسانوو** ازدواج میکند. بد نیست به داستان ازدواج **سوسانوو** اشاره بکنم. در اوایل سرگردانی بر روی زمین **سوسانوو** به خانواده ای برخورد میکند که از ترس مار ترسناکی که از سرش بخارهای ابری بر میخواست در غم عمیقی فرو رفته اند. این مار تا بحال چندین دختر خانواده را بلعیده و امکان دارد تنها دختر بازمانده آن ها را هم به بلعد. **سوسانوو** با اولیای دختر همدردی میکند و قول میدهد که مار خوف را از بین ببرد به شرطی که آن ها اجازه بدهند تا **سوسانوو** با دخترشان ازدواج کند. آن ها این پیشنهاد را می پذیرند و **سوسانوو** با اکتساب یک شمشیر ده سر به انتظار جلوس مار خوف مینشیند. به مجرد پیدایش مار آن را میکشد و در حالی که دم مار را می درد از درون آن **خنجر** (劍 = tsurugi) زیبا و قابل توجهی خارج میشود. **سوسانوو** این **خنجر** را بسیار مقدس می پندارد و آن را به خواهرش **آماتراس** در ملکوت هدیه میکند. این **خنجر** یکی از سه آلت مقدس آسمانی (به همراه آیینه و مهره درخشان) میشود که از طرف خدای آسمان **آماتراس** به امپراتور بر روی زمین به ودیعه گذاشته میشود تا در معابد شینتوئی به حفاظت آن بکوشد. **خنجر یا شمشیر معنای "شجاعت" (勇 = yuu) را تداعی میکند.** از واژه (勇) رشادت، از خودگذشتگی، صبوری، یاری رساندن مشتق میشود.

سه نماد یا ابزار خدائی در فرهنگ ایران باستان:

آن گونه که در بُندَهش⁶ - بخش چهارم بند 34 (صفحه 48) می آید، یک بخش از پنج بخش ساختار وجود انسان با اصطلاح "آیینه"⁷ بیان میگردد که با خورشید پیوستگی دارد و پس از نابودی ناگزیر به سرچشمه خود یعنی خورشید بازگشت میکند. خورشید یکی از هفت پایه قدرتمندی است که آسمان هورمزد را از شرّ اهریمن حفاظت میکند.

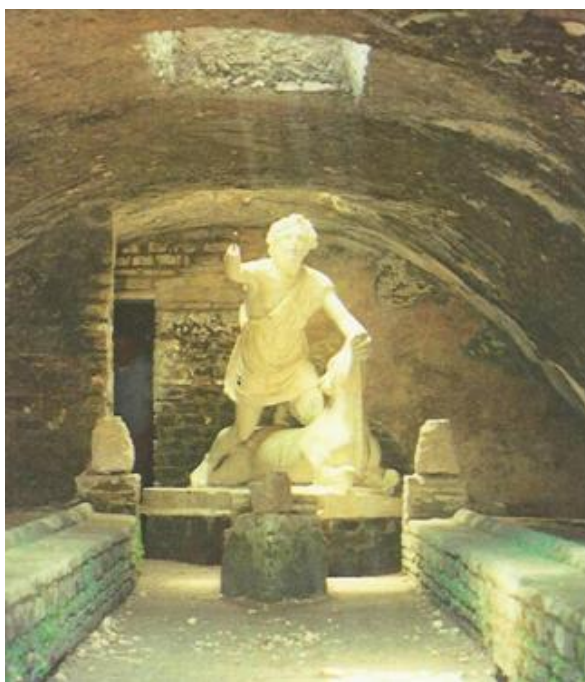
⁶ بُندَهش، نویسنده: فَرَنبَغ دادگی- گزارنده: مهرداد بهار- چاپ سوم 1385 انتشارات توس
⁷ مهرداد بهار "آیینه" را شکل یا قالب معنا میکند.

نخست از مینویان هرمزد است. ... او مردم را به پنج بخش فراز آفرید: تن، جان، روان، آئینه و فرّوهر؛ چون تن، آن ماده است؛ جان آن که با باد پیوسته، دم آوردن و بردن؛ روان، آن که با بوی در تن است؛ شنود، بیند و کوبد و داند؛ آئینه، آن که به خورشید پایه ایستد؛ فرّوهر، آن که پیش هرمزد خدای است. بدان روی چنین آفریده شد که در (دوران) اهریمنی، (چون) مردم میرند، تن به زمین، جان به باد، آئینه به خورشید، روان به فرّوهر پیوندد، تا روان ایشان را توان میراندن نباشد.

خورشید تابان در فرهنگ باستان علاوه بر غلبه بر تاریکی که بستر مناسبی برای یکه نازی اهریمنست زماندارست، یعنی این که به سرعت پای اسب هر چه سریعتر کیهان را بگردش وا میدارد تا اهریمن مجال تخریب پیدا نکند. در بخش یازدهم بند 171 صفحه 113 بُنْدَهَش در باره خورشید این چنین می آید:

خور خورشید بی مرگ با شکوه آروند اسپ است. او را بیماری این که تن پسین به آمدن و رفتن خورشید بود. او را اروند اسپ این که او را اسب نیکویی است، چه، فره درواسپ را باره دارد. او را شکوه مندی این که قدرت بسیار است. این را نیز گوید که "هر شب که پلیدی بر زمین و آب و نیز بر آفریدگان پرهیزگار چون یال اسب بر شود، چون خورشید بر آید، دیوان را (بر) همه زمین بزند (و آن را) مطهر بکند." این را نیز گوید که "اگر خورشید یک زمان دیر بر آید، دیوان همه آفریدگان را بمیرانند". خورشید تیرگی و تاریکی و دیوان تیره تخمه و سیج پنهان رونده، دزدان و کیان ستمگر را نابود کند.

روشنائی خورشید که پلیدی را مطهر میکند نه فقط در هیبت فیزیکی حیات بخش است در حوزه ذهنی نماد روشنگری و خردورزی است. آئینه که بخش چهارم هستی انسان را تشکیل میدهد بعد از روان که شامل حواس پنجگانه است مربوط به حوزه خودآگاهی ها و معنویات یا ذهن برتر و روحانیت میباشد. از این خاطر نگارنده نماد آئینه را در هر دو فرهنگ ژاپن و ایران از یک سرانديشه یکسان می پندارد، اگرچه سخت افزار آئینه در فرهنگ دینی ایران غایب است. در استوره های فرهنگ ایران مهر یا میترا (فرتور 4) نماد روشنائی خورشیدی است که مترادف آن در فرهنگ ژاپن همان آماتراس پنداشته شده است.

فرتور 4 میترا در حین ذبح گاو
مقدس در درون پرستشگاه در زیر نور
خورشید

در وندیدای اوستا⁸ حکایت مشاوره زرتشت با اهورامزدا به گونه ای مفصل و روشن آمده است. زرتشت از اهورامزدا می پرسد که قبل از این که اهورامزدا زرتشت را برای پیامبری انتخاب کند به چه کسی این پیشنهاد را داده است. اهورامزدا از جم (جمشید) پسر دیوجهان (دیونگهان) نام میبرد اما او میگوید که جم از قبول پیامبری اهورامزدا امتناع میکند. اجازه بدهید دنباله این صحبت را از خود متن بشنویم:

من که اهورامزدا هستم، ای زرتشت به جم زیبا پسر دیوجهان گفتم، هرگاه تو قبول نداری قانون مرا تعلیم دهی و حامل آن باشی لاقلاً مخلوق مرا کثیر و انبوه ساز و آنان را پاسداری نما و به آنان سلطنت بکن. ...جم زیبا ای زرتشت چنین پاسخ داد. من مخلوقات ترا انبوه سازم و آنها را پاسداری مینمایم و قبول دارم بر آنان سلطنت کنم.

.....در این هنگام من که اهورامزدا هستم یک شمشیر زرنشان با یک حلقه زرین به وی دادم، این بود که جم بسطنت رسید. (صفحه 76)

"حلقه زرین، حلقه انگشتریست با نگین که مهر شاهی در نگین این انگشتر کنده شده است". در دنباله می آید که در سلطنت جمشید پس از گذشت زمستان های متوالی زمین از چارپایان ریز و درشت و از مردم و ستوران انباشته میشود به نحوی که سکونت افزایش بی شمار آن ها غیر ممکن میشود. جم هر بار با فشردن **حلقه زرین** در زمین و شکافتن آن بوسیله **شمشیر** زمین را گشادتر میکند تا سکناى تعداد بیشتری از جانداران در آن ممکن گردد.

بدین ترتیب **حلقه انگشتری** و نگین و **شمشیر** ابزاری در دست نمایندگان خدایان (شاهان) بر روی زمین است تا به گشایش زندگانی مخلوقات یاری رسانند. این **حلقه انگشتری** و **شمشیر** که از طرف اهورامزدا در اختیار جمشید قرار میگیرد از خاصیت سحرآمیزی برخوردارست تا در هنگام تنگ دستی او را یاری دهد.

در داستان ایرج و سلم و تور، سه فرزند فریدون در شاهنامه فردوسی از **نگین** و **شمشیر** خداوندی حکایت شده است. ایرج در مقابل خوی آزمند دو برادر بزرگتر که تاج و تخت او را حق خود میدانند و قصد نابودی ایرج را میکنند به نشانه تواضع از حق مسلم خود به نفع دو برادر صرف نظر کرده و در پی پیام خود عزم سفر به سوی آن ها دارد:

.....
چو ما دید و بسیار بیند زمین	خداوند شمشیر و گاه و نگین
ندیدند کین اندر آئین خویش	از آن تاجور نامداران پیش
همان بگذارم بید روزگار	چو دستور یابم من از شهریار
شوم پیش هر دو دوان بی سپاه	نباید مرا تاج و تخت و کلاه
.....

حلقه انگشتری که به **حلقه پیمان** نیز موسوم است از طرف اهورامزدا به شهریار شایسته اعطا می شود. با تفویض این نشان شهریار با اهورامزدا پیمان می بندد تا در ایجاد شرایط لازم برای سعادت مردم خود نهایت کوشش را بکار بندد. همان گونه که در فرتور 5 قابل مشاهده است در مراسم یادبود تفویض و اعطای حلقه پیمان از طرف اهورا به اردشیر دوم انجام می گیرد. در این صحنه ایزد میترا هم حضور دارد. میترا که به ایزد پیمان و رفاقت موسوم است با

8 مجموعه قوانین زرتشت یا وندیدا اوستا- دارمستر، ترجمه دکتر موسی جوان- انتشارات دنیای کتاب

خورشید این همانی داده می شود لذا برخی از پژوهشگران این حلقه را به حلقه خورشید تعبیر می کنند که نماد روشنایی و قدرت است. حلقه پیمان در آرم شهریاری (فرتور 6) معروف که به اشتباه به فروهر یا فروشی نامیده می شود از یادمانای فرهنگ اصیل ایران باستان است. حلقه انگشتی که بین زن و مرد تبادل می شود به نشانه پیمان و دوستداری دوطرفه یادگار رسوم اصیل فرهنگی ایران کهن است.

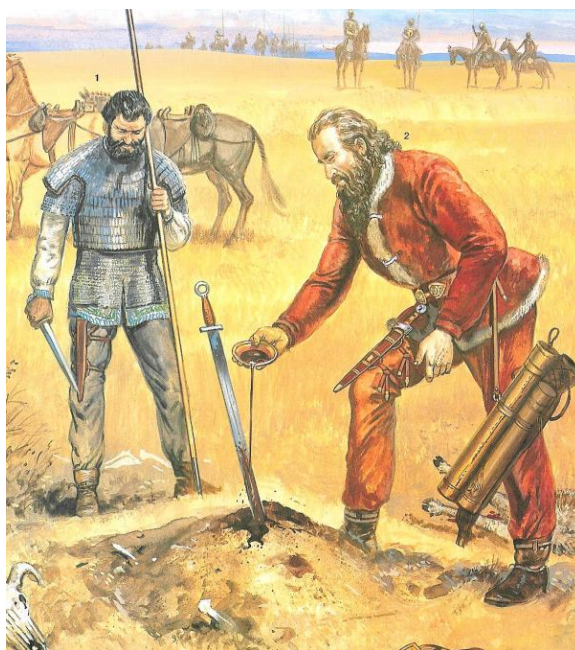
شمشیر در ایران باستان مخصوصن در دوران شکوفائی شاهنشاهی ساسانیان به عنوان ابزاری برای بیان احساس احترام و تکریم در برابر مخاطب در مناسبات گوناگون، شاید دینی به کار گرفته میشده است. در فرتور 5 نیز مشاهده شد که ایزد میترا شمشیر را به نشانه احترام بالای سر اردشیر نگاه داشته است. فرتور 7 گور سربازی را نشان میدهد که همزمانشان با فروکردن یک شمشیر در گور و ریختن خون گوسفندی که قربانی کرده اند به این سرباز ادای احترام میکنند.

فرتور 5 کتیبه ای که در آن حلقه پیمان از طرف اهورامزدا (نفر راست) به اردشیر دوم (نفر وسط) اعطا می شود. ایزد میترا در طرف چپ در حالی که شینی به شباهت شمشیر پهنی در دست دارد و به نشانه احترام روی سر اردشیر بلند کرده است دیده می شود. شعاع خورشید در پشت سر میترا دیده می شود. در زیر پای میترا گلبرگ های گل لوتاس (نیلوفر) و در زیر پای اهورامزدا بدن یک دشمن شکست خورده مشاهده می شود.

فرتور 6 آرم شهریار شایسته

فرتور 5 مراسم یک سنت باستانی در منطقه آلان
سرمتیان (شاخه ی سکائی). فروکردن شمشیر در گور
همرزم و مشوب کردن آن با خون گوسفندی که قربانی کرده اند.

همان گونه که رفت نماد آیینه و شمشیر در استوره های ژاپنی و ایرانی مشترک است و حلقه (انگشتری) در فرهنگ ایرانی مترادف با مهره در همتای ژاپنی آن میباشد. اگر چه نمیتوان به گونه ای دقیق معنایی سه نماد خدائی را در دو کشور کهن ایران و ژاپن یکسان فرض کرد ولی با تفاوت های جزئی، میتوان از اشتراکات فراوان در فرهنگ اساتیری این دو کشور صحبت کرد که خود نشان از تبادلات فرهنگی وسیع بین آن ها در عصر باستان دارد. هر سه نماد در دو

کشور کهن از طرف خدای آسمان به کسی که شایسته صدارت بر روی زمین است هدیه میشود تا با به کارگیری آن ها به رتق و فتق مشکلات زندگانی مردم خود کمر بر بندد.

بنمایه

1. 瓜生 中：知っておきたい日本の神話、2007,角川文庫14938
(استوره های ژاپن که آگاهی بر آن ها لازمست- ناکا اوچوو)
2. 渡辺豊和：古代日本のフリーメイソンー全国に張り巡らせた日本ピラミッド・ネットワークと超能力の秘密に迫る！！学研 2010

تویوکازو واتانابه: فراماسیونهای عصر باستان در ژاپن -نقبی به رموز توانائی های خارق العاده و شبکه های اهرمی که در سراسر سرزمین ژاپن گسترانده شد

3.

<http://ja.wikipedia.org/wiki/%E4%B8%89%E7%A8%AE%E3%81%AE%E7%A5%9E%E5%99%A8>

4. <http://ja.wikipedia.org/wiki/%E7%8E%89%E7%A5%96%E5%91%BD>

5. <http://ja.wikipedia.org/wiki/%E9%8A%85%E9%8F%A1>

5. بُندَهش، نویسنده: فَرَنبَعِ دادگی- گزارنده: مهرداد بهار- چاپ سوم 1385 انتشارات توس
6. مجموعه قوانین زرتشت یا وندیدا اوستا- دارمستر، ترجمه دکتر موسی جوان- انتشارات دنیای کتاب
7. شاهنامه فردوسی- به انتخاب محمد علی فروغی- نشر نیکا، 1384